ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ
L. A. GEELHOED
της 16ης Μαρτίου 2006 [1]

I — Εισαγωγή

1. Είναι η δεύτερη φορά [2] που υποβάλλονται ερωτήματα για την ερμηνεία μιας συγκεκριμένης έννοιας που συνάγεται από την οδηγία 2000/78/ΕΚ του Συμβουλίου, της 27ης Νοεμβρίου 2000, για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία [3] (στο εξής: οδηγία ή οδηγία 2000/78) [4].

2. Η οδηγία αυτή απαγορεύει άμεσες και έμμεσες διακρίσεις λόγω ορισμένων αιτίων, στις οποίες περιλαμβάνονται οι ειδικές ανάγκες. Στην υπό κρίση υπόθεση πρόκειται για την ερμηνεία της έννοιας «ειδικές ανάγκες». Η έννοια αυτή δεν ορίζεται στην οδηγία. Τα ερωτήματα υποβλήθηκαν αναφορικά με μια ασθενή εργαζομένη, η οποία απολύθηκε κατά τη διάρκεια της αναρρωτικής άδειάς της. Πιο συγκεκριμένα, ερωτάται αν η ασθένεια μπορεί να θεωρηθεί ως περίπτωση ειδικών αναγκών στο πλαίσιο αυτής της οδηγίας, αν δε όχι, αν η διάκριση ασθενείας εμπίπτει εν πάση περιπτώσει στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας.

II — Νομικό πλαίσιο

Α — *Κοινοτικό δίκαιο*

3. Το άρθρο 13, παράγραφος 1, ΕΚ έχει ως εξής:

«Με την επιφύλαξη των άλλων διατάξεων της παρούσας Συνθήκης και εντός των ορίων των αρμοδιοτήτων που παρέχει αυτή στην Κοινότητα, το Συμβούλιο, αποφασίζοντας ομόφωνα, μετά από πρόταση της Επιτροπής και διαβούλευση με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, μπορεί να αναλάβει κατάλληλη δράση για την καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω φύλου, φυλετικής ή εθνικής καταγωγής, θρησκείας ή πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού.»

1 — Γλώσσα του πρωτοτύπου: η ολλανδική.

2 — Το Δικαστήριο αποφάνθηκε επί της οδηγίας αυτής με την απόφαση της 22ας Νοεμβρίου 2005, C-144/05, Mangold (Συλλογή 2005, σ. I-9981).

3 — ΕΕ L 303, σ. 16.

4 — Η οδηγία αυτή αποτελεί επίσης το αντικείμενο διαδικασιών λόγω παραβάσεως που κίνησε η Επιτροπή κατά διαφόρων κρατών μελών λόγω μη εμπρόθεσμης μεταφοράς στο εσωτερικό δίκαιο. Η πρώτη απόφαση που εκδόθηκε σεαυτές τις υποθέσεις παραβάσεως είναι αυτή της 20ής Οκτωβρίου 2005, C-70/05, Επιτροπή κατά Λουξεμβούργου (δεν έχει δημοσιευθεί ακόμη στη Συλλογή). Η απόφαση Mangold (παρατεθείσα στην υποσημείωση 2) αφορούσε δικαιολογημένη ή όχι διάκριση λόγω ηλικίας κατά την έννοια του άρθρου 6, παράγραφος 1, της οδηγίας 2000/78.

4. Η οδηγία 2000/78 εκδόθηκε βάσει του άρθρου 13 ΕΚ. Από το άρθρο 1 της οδηγίας αυτής προκύπτει ότι σκοπός της είναι η θέσπιση γενικού πλαισίου για την καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων, ειδικών αναγκών, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού στον τομέα της απασχόλησης και της εργασίας, προκειμένου να υλοποιηθεί η αρχή της ίσης μεταχείρισης στα κράτη μέλη.

5. Στη δέκατη έβδομη αιτιολογική σκέψη εκτίθενται τα εξής:

«Η παρούσα οδηγία δεν απαιτεί την πρόσληψη, προαγωγή ή διατήρηση στη θέση απασχόλησης ή την παροχή εκπαίδευσης σε άτομο που δεν είναι κατάλληλο, ικανό και πρόθυμο να εκτελεί τα βασικά καθήκοντα της εν λόγω θέσης απασχόλησης, ή να παρακολουθήσει έναν δεδομένο κύκλο εκπαίδευσης, με την επιφύλαξη της υποχρέωσης να προβλέπονται εύλογες προσαρμογές για τα πρόσωπα με ειδικές ανάγκες.»

6. Το άρθρο 3 της οδηγίας ορίζει τα εξής:

«1. Εντός των ορίων των εξουσιών που απονέμονται στην Κοινότητα, η παρούσα οδηγία εφαρμόζεται σε όλα τα πρόσωπα, στο δημόσιο και στον ιδιωτικό τομέα, συμπεριλαμβανομένων των δημόσιων φορέων, όσον αφορά:

γ) τις εργασιακές συνθήκες και τους όρους απασχόλησης, συμπεριλαμβανομένων των απολύσεων και των αμοιβών,

[...]».

7. Το άρθρο 5 της οδηγίας έχει ως εξής:

«Για να εξασφαλισθεί η τήρηση της αρχής της ίσης μεταχείρισης έναντι προσώπων με ειδικές ανάγκες, προβλέπονται εύλογες προσαρμογές. Αυτό σημαίνει ότι ο εργοδότης λαμβάνει τα ενδεδειγμένα μέτρα, ανάλογα με τις ανάγκες που παρουσιάζονται σε μια συγκεκριμένη κατάσταση, ώστε το πρόσωπο με ειδικές ανάγκες να μπορεί να έχει πρόσβαση σε θέση εργασίας, να ασκεί ή να προάγεται στο επάγγελμά του, ή προκειμένου να του παρέχεται εκπαίδευση, αρκεί τα μέτρα αυτά να μη συνεπάγονται δυσανάλογη επιβάρυνση για τον εργοδότη. Η επιβάρυνση δεν είναι δυσανάλογη όταν αντισταθμίζεται επαρκώς με μέτρα λαμβανόμενα στο πλαίσιο της πολιτικής ενός κράτους μέλους υπέρ των ατόμων με ειδικές ανάγκες.»

8. Στην τέταρτη αιτιολογική σκέψη της συστάσεως 86/379/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 24ης Ιουλίου 1986, για την απασχόληση των μειονεκτούντων ατόμων στην Κοινότητα [5], εκτίθενται τα εξής:

«[...] κατά την έννοια της παρούσας σύστασης, ο όρος "μειονεκτούντα άτομα"

[...]

5 — ΕΕ L 225, σ. 43.

περιλαμβάνει κάθε άτομο που μειονεκτεί σοβαρά λόγω σωματικής, διανοητικής ή ψυχολογικής βλάβης».

9. Το σημείο 26 του Κοινοτικού Χάρτη των θεμελιωδών κοινωνικών δικαιωμάτων των εργαζομένων της 9ης Δεκεμβρίου 1989 έχει ως εξής:

«Κάθε ανάπηρο άτομο, ανεξάρτητα από την προέλευση και τη φύση της αναπηρίας του, πρέπει να απολαύει συγκεκριμένων πρόσθετων ευεργετημάτων με σκοπό να ευνοηθεί η επαγγελματική και κοινωνική ένταξή του.

Τα ευεργετήματα αυτά πρέπει να αφορούν ιδίως, ανάλογα με τις ικανότητες των ενδιαφερομένων, την επαγγελματική εκπαίδευση, την εργονομία, τη δυνατότητα πρόσβασης, την κινητικότητα, τα μεταφορικά μέσα και την κατοικία.»

Β — *Εθνικό δίκαιο*

10. Το άρθρο 14 του Συντάγματος ορίζει ότι όλοι οι Ισπανοί είναι ίσοι ενώπιον του νόμου, χωρίς να μπορεί να γίνεται διάκριση λόγω γεννήσεως, φυλής, φύλου, θρησκείας, γνώμης και οποιασδήποτε άλλης προσωπικής ή κοινωνικής καταστάσεως ή περιστάσεως.

11. Η βασική ρύθμιση στον τομέα των εργασιακών σχέσεων περιέχεται στο Estatuto de los Trabajadores (στο εξής: κανονισμός). Στο άρθρο 55, παράγραφος 3, αυτού του Κανονισμού περιγράφονται οι διάφορες μορφές απολύσεως: νόμιμη, καταχρηστική και άκυρη.

12. Κατά το άρθρο 55, παράγραφος 4, η απόλυση είναι καταχρηστική όταν δεν αποδεικνύονται οι παραβάσεις των συμβατικών υποχρεώσεων που αποδίδονται στον εργαζόμενο ή όταν γίνεται κατά τρόπο που δεν ανταποκρίνεται στις προϋποθέσεις του νόμου.

13. Κατά το άρθρο 55, παράγραφος 5, είναι άκυρη η απόλυση που οφείλεται σε κάποια από τις δυσμενείς διακρίσεις που απαγορεύονται από το Σύνταγμα ή από τον νόμο ή που συνιστά προσβολή των θεμελιωδών δικαιωμάτων και δημοσίων ελευθεριών που αναγνωρίζονται στους εργαζομένους.

14. Από το άρθρο 55, παράγραφος 6, του Κανονισμού προκύπτει ότι η άκυρη απόλυση έχει ως συνέπεια την άμεση αποκατάσταση της υπηρεσιακής σχέσεως με τον εργοδότη, μετά καταβολής των μη ληφθέντων μισθών.

15. Οι συνέπειες της καταχρηστικής απολύσεως εκτίθενται στο άρθρο 56 του Κανονισμού. Κατ' αυτή τη διάταξη, ο χαρακτήρας της απολύσεως ως καταχρηστικής συνεπάγεται ότι ο εργαζόμενος χάνει τη θέση του και λαμβάνει αποζημίωση, εκτός αν ο εργοδότης επιλέξει να τον αναπροσλάβει.

16. Το άρθρο 17, παράγραφος 1, του Κανονισμού τροποποιήθηκε με τον νόμο 62/03, ο οποίος άρχισε να ισχύει την 1η Ιανουαρίου 2004 και συνιστά μεταφορά της οδηγίας 2000/78 στο εθνικό δίκαιο. Το άρθρο 17, παράγραφος 1, του Κανονισμού, όπως ισχύει σήμερα, έχει ως εξής:

«Θεωρούνται άκυρες και δεν παράγουν αποτελέσματα εντός του ισπανικού κράτους οι κανονιστικές διατάξεις, οι όροι συλλογικών συμβάσεων, οι ατομικές συμβάσεις και οι μονομερείς αποφάσεις του επιχειρηματία που περιέχουν άμεσες ή έμμεσες δυσμενείς διακρίσεις λόγω ηλικίας ή ειδικών αναγκών ή ευμενείς ή δυσμενείς διακρίσεις στην εργασία, καθώς και διακρίσεις σχετικές με την αμοιβή, τον χρόνο εργασίας και τους λοιπούς όρους εργασίας λόγω φύλου, καταγωγής, συμπεριλαμβανομένης της εθνικής ή φυλετικής καταγωγής, οικογενειακής κατάστασης, κοινωνικής θέσεως, θρησκείας ή πεποιθήσεων, πολιτικών ιδεών, γενετήσιου προσανατολισμού, συμμετοχής ή όχι σε συνδικαλιστικές οργανώσεις και στις αποφάσεις τους, συγγενικών δεσμών με άλλους εργαζομένους στην εταιρία και γλώσσας.

[...]»

17. Η τελευταία αυτή διάταξη ορίζει και διευκρινίζει στο πλαίσιο των εργασιακών σχέσεων τις αρχές της ισότητας ενώπιον του νόμου και της απαγορεύσεως των διακρίσεων, όπως αυτές τίθενται από την ισπανική έννομη τάξη και διατυπώνονται στο άρθρο 14 του ισπανικού Συντάγματος.

III — Η κύρια δίκη και τα προδικαστικά ερωτήματα

Α — *Το ιστορικό της υποβολής της αιτήσεως για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως*

18. Η Chacón Navas εργάζεται ή εργαζόταν στην Eurest Colectividades SA (στο εξής: Eurest), μια επιχείρηση που ειδικεύεται σε δραστηριότητες προμηθειών τροφοδοσίας (catering). Από τις 14 Οκτωβρίου 2003, τελεί σε αναρρωτική άδεια και λαμβάνει επίδομα λόγω προσωρινής ανικανότητας προς εργασία.

19. Στις 28 Μαΐου 2004, η Eurest της γνωστοποίησε γραπτώς, χωρίς αιτιολογία, την απόλυσή της από τις 31 Μαΐου 2004. Στο έγγραφο απολύσεως η Eurest αναγνωρίζει τον κατά το άρθρο 56 του Κανονισμού καταχρηστικό χαρακτήρα της απολύσεως και, κατά συνέπεια, προσφέρει αποζημίωση λόγω απολύσεως.

20. Η Chacón Navas εναντιώθηκε στην απόλυση και την προσέβαλε δικαστικώς. Με το δικόγραφο της αγωγής της της 29ης Ιουνίου 2004, υποστηρίζει ότι η απόλυσή της είναι άκυρη λόγω άνισης μεταχειρίσεως και δυσμενούς διακρίσεως σε βάρος της, καθόσον βρισκόταν σε αναρρωτική άδεια επί 8 μήνες και σε κατάσταση προσωρινής ανικανότητας προς εργασία. Ζητεί να αναπροσληφθεί.

21. Κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση της 16ης Σεπτεμβρίου 2004, η Eurest εξέθεσε ότι η ενάγουσα δεν προσκόμισε την παραμικρή απόδειξη από την οποία να προκύπτει δυσμενής διάκριση και προσβολή θεμελιωδών δικαιωμάτων. Η Chacón Navas επανέλαβε τα όσα προέβαλε με το δικόγραφο της αγωγής της: τελεί από τις 14 Οκτωβρίου 2003 σε αναρρωτική άδεια (από τη δικογραφία της κύριας δίκης φαίνεται να συνάγεται ότι βρίσκεται σε αναμονή εγχειρίσεως) και φρονεί ότι υπάρχουν επαρκείς ενδείξεις για να χαρακτηρισθεί η απόλυση ως συνιστώσα δυσμενή διάκριση.

22. Στις 21 Σεπτεμβρίου 2004, το εθνικό δικαστήριο ζήτησε από την ιατρική επιθεώρηση πληροφορίες για την προσωρινή ανικανότητα προς εργασία στην οποία βρίσκεται η Chacón Navas, ιδίως δε για την ημερομηνία κατά την οποία άρχισε η αναρρωτική άδεια και αν η κατάσταση αυτή εξακολουθεί. Η υπηρεσία αυτή απάντησε στις 11 Νοεμβρίου 2004, επιβεβαιώνοντας ότι η Chacón Navas τελεί από τις 14 Οκτωβρίου 2003 σε αναρρωτική άδεια και δεν αναμένεται σύντομα να μπορεί να αναλάβει εκ νέου εργασία.

23. Δεδομένου ότι η Chacón Navas ισχυρίσθηκε ότι απολύθηκε ενώ βρισκόταν σε αναρρωτική άδεια, δεν προβλήθηκαν δε ούτε αποδείχθηκαν από τον εργοδότη της γεγονότα που να συνιστούν σπουδαίο λόγο απολύσεως, πράγμα που επιφέρει αντιστροφή του βάρους αποδείξεως, συνάγεται, κατά το αιτούν δικαστήριο, ότι η Chacón Navas απολύθηκε αποκλειστικώς λόγω του ότι τελούσε σε αναρρωτική άδεια.

24. Το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει ότι κατά την ισπανική νομολογία απολύσεις αυτού του είδους χαρακτηρίζονται ως κατα-χρηστικές και όχι ως άκυρες. Αυτό προκύπτει από την απόφαση του Tribunal Supremo της 29ης Ιανουαρίου 2001, την οποία ακολούθησαν όλα τα ανώτατα δικαστήρια. Ο λόγος είναι ότι στο ισπανικό δίκαιο δεν υπάρχει ρητή διάταξη στην οποία θα μπορούσε να υπαχθεί λυσιτελώς η προσωπική περίσταση της .«ασθένειας», ώστε αναφορικά με αυτή να εμποδίζονται πρακτικές που συνιστούν δυσμενή διάκριση και να επιβάλλεται η τήρηση της απαγορεύσεως των διακρίσεων στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών.

25. Το αιτούν δικαστήριο φρονεί ότι ενδεχομένως είναι δυνατόν να συναχθεί η ύπαρξη προστασίας βάσει του πρωτογενούς και του παραγώγου δικαίου, ήτοι της οδηγίας 2000/87.

26. Διερωτάται αν υφίσταται κάποιος σύνδεσμος μεταξύ «ειδικών αναγκών» και «ασθένειας». Κατ' αυτό, θα μπορούσε να ληφθεί υπόψη η International Classification of Functioning, Disability and Health (στο εξής: ICF) της Διεθνούς Οργανώσεως Υγείας. Οι ειδικές ανάγκες ορίζονται στην ICF ως έννοια γένους που περιλαμβάνει ελλείψεις, περιορισμούς της δραστηριότητας και της συμμετοχής, προκειμένου να δηλώσει τις αρνητικές πλευρές της αλληλεπιδράσεως μεταξύ του ατόμου σε μια ορισμένη κατάσταση υγείας και των πέριξ αυτού περιβαλλοντικών και προσωπικών παραγόντων.

27. Το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει ότι η ασθένεια είναι μία από τις καταστάσεις της υγείας η οποία μπορεί να προκαλέσει

μειονεκτικότητες που περιορίζουν τις φυσικές ικανότητες του ατόμου. Κατ' αυτό, η προστασία του εργαζομένου βάσει της απαγορεύσεως των διακρίσεων λόγω ειδικών αναγκών πρέπει επίσης να παρέχεται από τη στιγμή κατά την οποία διαπιστώνεται η ασθένεια. Το αντίθετο θα στερούσε σε μεγάλο βαθμό από το περιεχόμενό της την επιδιωκόμενη από τον νομοθέτη προστασία, καθόσον, δεδομένου ότι η ασθένεια μπορεί να καταλήξει σε κατάσταση ειδικών αναγκών, θα μπορούσαν ως εκ τούτου να αναπτυχθούν ανεξέλεγκτες πρακτικές δυσμενούς διακρίσεως.

28. Στην περίπτωση κατά την οποία η ασθένεια και οι ειδικές ανάγκες πρέπει να θεωρηθούν διαφορετικές έννοιες και, επομένως, η οδηγία 2000/78 δεν έχει εφαρμογή στην πρώτη έννοια, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται αν το προστατευτικό δίχτυ της οδηγίας μπορεί ενδεχομένως να επεκταθεί στο προσωπικό χαρακτηριστικό στοιχείο της ασθένειας παράλληλα με το αναφερόμενο στην οδηγία προσωπικό χαρακτηριστικό στοιχείο των ειδικών αναγκών.

Β — *Τα προδικαστικά ερωτήματα*

29. Έχοντας αμφιβολίες ως προς την ορθή ερμηνεία, το Juzgado de lo Social nr. 33 de Madrid (Ισπανία) αποφάσισε να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα ερωτήματα:

«1) Εμπίπτει στο πεδίο προστασίας της οδηγίας 2000/78, στο άρθρο 1 της οποίας θεσπίζεται γενικό πλαίσιο για την περιστολή δυσμενών διακρίσεων λόγω ειδικών αναγκών, η περίπτωση εργαζομένης η οποία απολύθηκε από την εργοδότριά της εταιρία αποκλειστικώς λόγω της ασθένειάς της;

2) Επικουρικώς, αν κριθεί ότι η ασθένεια δεν εμπίπτει στο πλαίσιο της προστασίας που παρέχει η οδηγία 2000/78 έναντι των δυσμενών διακρίσεων λόγω ειδικών αναγκών και, συνεπώς, δοθεί αρνητική απάντηση στο πρώτο ερώτημα: Μπορεί να θεωρηθεί η ασθένεια ως χαρακτηριστικό προσωπικό στοιχείο που μπορεί να προστεθεί σε αυτά για τα οποία η οδηγία 2000/78 απαγορεύει οποιαδήποτε δυσμενή διάκριση;»

— *Η διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου*

30. Στο πλαίσιο αυτής της διαδικασίας, γραπτές παρατηρήσεις κατέθεσαν η Eurest, η Γερμανική, η Ολλανδική, η Αυστριακή, η Ισπανική και η Τσεχική Κυβέρνηση, καθώς και η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου και η Επιτροπή.

IV — Εκτίμηση

Α — *Το παραδεκτό*

31. Η εναγομένη της κύριας δίκης και η Επιτροπή υποστήριξαν με τις γραπτές παρατηρήσεις τους ότι συντρέχει λόγος να κηρυχθούν απαράδεκτα τα ερωτήματα του αιτούντος δικαστηρίου.

32. Κατά την εναγομένη της κύριας δίκης, τα ερωτήματα είναι απαράδεκτα, διότι το Tribunal Supremo έχει κρίνει προηγουμένως ότι η απόλυση εργαζομένου που τελεί σε αναρρωτική άδεια δεν συνιστά καθεαυτή απαγορευόμενη δυσμενή διάκριση.

Η Επιτροπή αμφισβητεί το παραδεκτό των ερωτημάτων, διότι η περιεχόμενη στη διάταξη περί παραπομπής έκθεση των περιστατικών, στα οποία αυτή στηρίζεται, είναι τόσο ελλιπής, ώστε δεν είναι δυνατή μια αναγκαία για τη λύση της διαφοράς της κύριας δίκης συγκεκριμένη απάντηση. Ειδικότερα, η έλλειψη οποιασδήποτε ενδείξεως για τη φύση και την —αναμενόμενη— εξέλιξη της ασθένειας καθιστά εκ των προτέρων αδύνατο να καθορισθεί αν εν προκειμένω υφίσταται περίπτωση ειδικών αναγκών.

33. Κατά τη γνώμη μου, το επιχείρημα της εναγομένης της κύριας δίκης κατά του παραδεκτού των ερωτημάτων δεν ευσταθεί. Πράγματι, το γεγονός ότι το Tribunal Supremo έχει κρίνει ότι η απόλυση λόγω ασθενείας δεν μπορεί να θεωρηθεί ως πράξη που εμπίπτει στην απαγόρευση των διακρίσεων λόγω ειδικών αναγκών δεν μπορεί να καταστήσει απαράδεκτα τα υποβληθέντα ερωτήματα. Αντικείμενο ακριβώς αυτών των ερωτημάτων είναι το πεδίο εφαρμογής της εν λόγω απαγορεύσεως, όπως έχει διαμορφωθεί στην οδηγία 2000/78. Αν περιλαμβάνει επίσης —μακροχρόνια— ασθένεια, αυτό θα μπορούσε να έχει συνέπειες για την ερμηνεία και την εφαρμογή της σχετικής ισπανικής νομοθεσίας στα πραγματικά περιστατικά της κύριας δίκης.

34. Το επιχείρημα της Επιτροπής φαίνεται εκ πρώτης όψεως να βαρύνει περισσότερο. Πράγματι, η περιεχόμενη στη διάταξη περί πραπομπής έκθεση των περιστατικών της υποθέσεως, ειδικότερα η φύση, η σοβαρότητα και η διάρκεια της ασθένειας της Chacón Navas, είναι όλως συνοπτική. Μια ανάλυση της δικογραφίας της κύριας δίκης, όπως το επιχείρησε η Επιτροπή, δεν παρέχει κάτι το πιο χειροπιαστό από απόψεως πραγματικών περιστατικών.

35. Παρά ταύτα, κατά τη γνώμη μου, από την αιτιολογία της διατάξεως περί παραπομπής προκύπτει με επαρκή σαφήνεια ο λόγος για τον οποίον το αιτούν δικαστήριο χρειάζεται πιο συγκεκριμένα στοιχεία στο πλαίσιο της εφαρμογής της κατά την οδηγία 2000/78 απαγορεύσεως των διακρίσεων λόγω ειδικών αναγκών στα περιστατικά της υποθέσεως που καλείται να κρίνει.

Επειδή στο ισπανικό εργατικό δίκαιο οι συνέπειες της παράτυπης απολύσεως λόγω ασθενείας και της παράτυπης απολύσεως λόγω ειδικών αναγκών είναι τελείως διαφορετικές —στην πρώτη περίπτωση, καταχρηστική απόλυση που επιφέρει καταβολή αποζημιώσεως στον οικείο εργαζόμενο, στη δεύτερη, άκυρη απόλυση με συνέπεια ότι η εργασιακή σχέση με τον εργαζόμενο πρέπει να αποκατασταθεί αμέσως, με καταβολή των απολεσθέντων μισθών—, η ζητούμενη ερμηνεία της κοινοτικής απαγορεύσεως των διακρίσεων λόγω ειδικών αναγκών έχει ασφαλώς σημασία για τη λύση της διαφοράς της κύριας δίκης.

36. Εξάλλου, από το γεγονός ότι τέσσερα κράτη μέλη κατέθεσαν γραπτές παρατηρήσεις με ουσιώδες περιεχόμενο στο ιδιαίτερο πλαίσιο αυτής της υποθέσεως μπορεί να συναχθεί ότι η διάταξη περί παραπομπής τους παρέσχε επαρκείς ενδείξεις. Η διατύπωση της διατάξεως περί παραπομπής δεν εμπόδισε προδήλως ούτε την Επιτροπή να απαντήσει ουσιαστικώς στα ερωτήματα.

37. Επομένως, διαπιστώνω ότι δεν υπάρχουν πειστικά επιχειρήματα υπέρ του απαραδέκτου των εν προκειμένω προδικαστικών ερωτημάτων.

Β — *Προκαταρκτικές παρατηρήσεις*

1. Το άρθρο 13 ως νομικό έρεισμα της οδηγίας 2000/78

38. Στη διάταξη περί παραπομπής αναφέρονται ως νομικό έρεισμα της οδηγίας 2000/78, εκτός από το άρθρο 13 ΕΚ, τα άρθρα 136 ΕΚ και 137 ΕΚ. Έτσι, το αιτούν δικαστήριο φαίνεται να εννοεί ότι και αυτές οι διατάξεις έχουν σημασία για την απάντηση στα υποβληθέντα ερωτήματα.

39. Νομίζω ότι τούτο δεν είναι ορθό. Όπως προκύπτει από το κείμενο της αιτιολογίας της, η οδηγία 2000/78 στηρίχθηκε αποκλειστικώς στο άρθρο 13 ΕΚ.

40. Το άρθρο 13 ΕΚ προστέθηκε στη Συνθήκη ΕΚ με τη Συνθήκη του Άμστερνταμ. Η διάταξη αυτή θεμελιώνει αρμοδιότητα της Κοινότητας, προκειμένου αυτή να αναλάβει κατάλληλη δράση για την καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω φύλου, φυλετικής ή εθνικής καταγωγής, θρησκείας ή πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού.

41. Από τη διατύπωση «Με την επιφύλαξη των άλλων διατάξεων της παρούσας Συνθήκης» προκύπτει ότι το άρθρο 13 ΕΚ έχει επικουρικό χαρακτήρα. Κατά συνέπεια, για τη δράση που πρέπει να αναληφθεί βάσει του άρθρου 13 ΕΚ δεν επιτρέπεται να ληφθεί υπόψη ως νομικό έρεισμα μια άλλη διάταξη της Συνθήκης.

42. Όσον αφορά ειδικότερα την προστασία ατόμων με ειδικές ανάγκες στην αγορά εργασίας, θα μπορούσε εν προκειμένω να ανευρεθεί νομικό έρεισμα και στο άρθρο 137 ΕΚ, το οποίο παρέχει στην Κοινότητα αρμοδιότητα να λαμβάνει μέτρα προς υποστήριξη και συμπλήρωση της δράσεως των κρατών μελών, μεταξύ άλλων, για την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού (άρθρο 137, παράγραφος 1, στοιχείο ι΄, ΕΚ).

43. Το νομικό αυτό έρεισμα είναι πάντως διαφορετικής φύσεως από αυτό του άρθρου 13 ΕΚ. Δημιουργεί νομική βάση για συμπληρωματική εναρμόνιση πτυχών της κοι-

νωνικής πολιτικής των κρατών μελών. Ως εκ τούτου, είναι τόσο ratione personae όσο και ratione materiae ευρύτερο από το άρθρο 13 ΕΚ, διότι έχει επίσης εφαρμογή σε άλλες κατηγορίες «αποκλεισμένων» πλην των ατόμων με ειδικές ανάγκες και μπορεί να αποβλέπει σε άλλους σκοπούς εκτός από την απαγόρευση απλώς των διακρίσεων.

44. Η διαφορά επιδιώξεων καθίσταται επίσης εμφανής στα είδη των μέτρων που μπορούν να ληφθούν βάσει του άρθρου 137, παράγραφος 1, στοιχείο ι', ΕΚ. Μπορούν, για παράδειγμα, να συνίστανται σε ιδιαίτερα μέτρα ενθαρρύνσεως και προστασίας για να τεθεί τέλος σε ορισμένες μορφές αποκλεισμού, τα οποία τα κράτη μέλη οφείλουν περιλάβουν στις εθνικές τους νομοθεσίες. Η τιθέμενη με το άρθρο 13 ΕΚ απαγόρευση των διακρίσεων λόγω ειδικών αναγκών, όπως έχει διαμορφωθεί στην οδηγία 2000/78, εμπεριέχει μια γενική ποιοτική προϋπόθεση οριακής φύσεως, από την οποία τα κράτη μέλη δεσμεύονται όσον αφορά τις σχετικές με την απασχόληση και την εργασία νομοθετικές και διοικητικές διατάξεις τους αναφορικά με άτομα με ειδικές ανάγκες και η οποία ισχύει επίσης στις οριζόντιες σχέσεις μεταξύ εργοδοτών και εργαζομένων στην αγορά εργασίας.

45. Γι αυτούς τους λόγους, η επιλογή του άρθρου 13 ΕΚ ως της μόνης νομικής βάσεως για μια γενική απαγόρευση των διακρίσεων λόγω ειδικών αναγκών είναι ορθή. Επομένως, στα υποβληθέντα ερωτήματα πρέπει να δοθεί απάντηση υπό το φως του γράμματος και του πνεύματος αυτού του άρθρου.

2. Η ερμηνεία του άρθρου 13 ΕΚ και της οδηγίας 2000/78

46. Από το ιστορικό γενέσεως και από τη διατύπωση του άρθρου 13 ΕΚ προκύπτει ότι οι συντάκτες της Συνθήκης υπήρξαν διστακτικοί κατά τη διαμόρφωση αυτής της συμπληρωματικής περί απαγορεύσεως των διακρίσεων διατάξεως. Οι αρχικές προτάσεις για τη θέσπιση μιας τέτοιας διατάξεως συρρικνώνονταν όλο και περισσότερο κατά την πορεία προς τη σύναψη της Συνθήκης του Άμστερνταμ [6].

47. Η διστακτικότητα αυτή είναι ορατή στο κείμενο του άρθρου 13 ΕΚ.

Πρώτον, περιέχεται μόνον ένα νομικό θεμέλιο για να αναληφθεί «κατάλληλη δράση».

Δεύτερον, αναφέρονται περιοριστικώς οι απαγορευόμενοι λόγοι δυσμενούς διακρίσεως. Αυτό δε σε αντίθεση προς τις κλασσικές διεθνείς συμβάσεις για τα δικαιώματα του ανθρώπου και, παραδείγματος χάριν, προς το άρθρο II-81 της Συνταγματικής Συνθήκης, όπου οι κατάλογοι των απαγο-

6 — Βλ., μεταξύ άλλων, Bell, M., και Waddington, L., «The 1996 Intergovernmental Conference and the Prospects of a Non-Discrimination Treaty Article», 25 *Industrial Law Journal* (1996), σ. 320-326· Barents, R., *Het Verdrag van Amsterdam*, Deventer 1997, σ. 40 έως 43, και De Schutter, O., «Les droits fondamentaux dans le Traité d'Amsterdam», στο Lejeune, Y., (ed.) *LeTraité d'Amsterdam*, Βρυξέλλες 1999, σ. 154 έως 188, συγκεκριμένα σ. 184 έως 187.

ρευομένων λόγων δυσμενούς διακρίσεως έχουν δηλωτικό χαρακτήρα.

Τρίτον, ο περιορισμός, που έγκειται στον επικουρικό χαρακτήρα υπομνήσθηκε προηγουμένως.

Τέταρτον, για την εφαρμογή του άρθρου 13 ΕΚ απαιτείται το σχεδιαζόμενο μέτρο να παραμένει «εντός των ορίων των αρμοδιοτήτων που παρέχει [η Συνθήκη] στην Κοινότητα».

48. Κατά τη γνώμη μου, πειστικοί λόγοι συνηγορούν υπέρ του να λαμβάνονται υπόψη κατά την ερμηνεία του άρθρου 13 ΕΚ, καθώς και των βάσει αυτού μέτρων για «κατάλληλη δράση», όπως είναι εν προκειμένω η οδηγία 2000/78, οι ορισμοί και οι οριοθετήσεις που περιέχονται σ' αυτά τα κείμενα. Αντανακλούν από πολύ πρόσφατη ημερομηνία τη ρητή βούληση των συντακτών της Συνθήκης και του κοινοτικού νομοθέτη.

49. Εντούτοις, ακόμη και ανεξαρτήτως αυτών των γραμματικών και αντλούμενων από το ιστορικό γενέσεως της Συνθήκης επιχειρημάτων, υπάρχουν επίσης ουσιαστικά επιχειρήματα που τάσσονται κατά μιας διασταλτικής ερμηνείας.

50. Το αντικείμενο μερικών από τις απαριθμούμενες στο άρθρο 13 ΕΚ απαγορεύσεις των διακρίσεων, όπως των λόγω ηλικίας και αναπηρίας, συνεπάγεται ότι η διαπίστωση μιας απαγορευόμενης τυπικής ανισότητας μεταχειρίσεως θα έχει πάντοτε ως αντίστροφη όψη του νομίσματος την ουσιαστική αξίωση ισότητας κατά την πρόσβαση ή την παραμονή σε ένα επάγγελμα ή σε μια εργασία, ίδιων όρων εργασίας, της δυνατότητας παροχής ιδιαίτερης καταρτίσεως, ή προβλέψεως μέτρων για την αντιστάθμιση ή μείωση των περιορισμών συνεπεία της ηλικίας ή της αναπηρίας. Λαμβανομένων υπόψη των εν δυνάμει ευρύτατων συνεπειών, από οικονομικής και δημοσιονομικής απόψεως, που μπορούν να έχουν τέτοιου είδους απαγορεύσεις των διακρίσεων στις οριζόντιες σχέσεις μεταξύ πολιτών και στις κάθετες σχέσεις των δημοσίων αρχών με τους οικείους πολίτες, ο νομοθέτης περιγράφει συνήθως με ακρίβεια, στο εθνικό πλαίσιο, τέτοιου είδους απαγορεύσεις των διακρίσεων αναφορικά με το πεδίο τους εφαρμογής, συμπεριλαμβανομένων των δικαιολογημένων εξαιρέσεων και περιορισμών, καθώς και των μέτρων που πρέπει ευλόγως να προβλέπονται για τη διενέργεια αντισταθμίσεων.

51. Η συγκεκριμένη διάσταση που προσδίδει η οδηγία 2000/78 στις απαγορεύσεις των διακρίσεων λόγω ηλικίας και λόγω ειδικών αναγκών, ιδίως στα άρθρα 5 και 6, δείχνει ότι και ο κοινοτικός νομοθέτης είχε συνείδηση αυτών των εν δυνάμει ευρύτατων οικονομικών και δημοσιονομικών συνεπειών.

52. Οι ορισμοί και οι οριοθετήσεις, όπως περιέχονται στην οδηγία 2000/78, πρέπει να

λαμβάνονται σοβαρά υπόψη, διότι τα οικονομικά και δημοσιονομικά αποτελέσματα της απαγορεύσεως των διακρίσεων λόγω ειδικών αναγκών επέρχονται πρωτίστως σε τομείς που αναμφιβόλως επικαλύπτονται από τη Συνθήκη, όπου όμως η Κοινότητα έχει το πολύ εν μέρει, πάντως συμπληρωματικές ως επί το πλείστον, αρμοδιότητες. Αυτό ισχύει για την αφορώσα τις εργασιακές συνθήκες πολιτική, όπου η Κοινότητα διαθέτει μια ισχνή αρμοδιότητα συντονισμού, η οποία έχει καθορισθεί με τα άρθρα 125 ΕΚ έως 130 ΕΚ, και για την κοινωνική πολιτική, όπου, κατά το άρθρο 137, παράγραφος 1, πρώτη περίοδος, ΕΚ, η Κοινότητα «υποστηρίζει και συμπληρώνει» τη δράση των κρατών μελών σε μια σειρά επί μέρους τομέων. Στους έχοντες επίσης σημασία εν προκειμένω τομείς της παιδείας, της επαγγελματικής εκπαιδεύσεως, κατά τα άρθρα 149 ΕΚ και 150 ΕΚ, και της δημόσιας υγείας, κατά το άρθρο 152 ΕΚ, οι κοινοτικές αρμοδιότητες έχουν παρόμοιο συμπληρωματικό χαρακτήρα.

53. Από τα ανωτέρω συνάγω ότι το Δικαστήριο θα πρέπει να σεβασθεί τις επιλογές στις οποίες προέβη ο κοινοτικός νομοθέτης με τις βάσει του άρθρου 13 ΕΚ θεσπισθείσες εκτελεστικές ρυθμίσεις σε σχέση με τον καθορισμό της απαγορεύσεως των διακρίσεων και την ουσιαστική και προσωπική οριοθέτηση αυτής της απαγορεύσεως και δεν μπορεί να τις διευρύνει μέσω επικλήσεως του γενικού περιορισμού αυτού του άρθρου «εντός των ορίων των αρμοδιοτήτων που παρέχει [η Συνθήκη] στην Κοινότητα». Ακόμη μικρότερη ευχέρεια υπάρχει, κατά τη γνώμη μου, να επεκταθεί το ουσιαστικό πεδίο εφαρμογής του άρθρου 13 ΕΚ μέσω επικλήσεως της γενικής αρχής της ισότητας.

54. Μια τόσο διασταλτική ερμηνεία του άρθρου 13 ΕΚ και των ρυθμίσεων που θέσπισε ο κοινοτικός νομοθέτης κατ' εφαρμογήν αυτού του άρθρου έχει ως συνέπεια να δημιουργείται κατά κάποιον τρόπο ένας όπως ο ζητούμενος από τον Αρχιμήδη τόπος, απ' όπου οι διατυπούμενες στο άρθρο 13 ΕΚ απαγορεύσεις των διακρίσεων μπορούν να χρησιμοποιούνται προκειμένου, χωρίς την παρέμβαση του νομοθέτη του πρωτογενούς δικαίου της Συνθήκης ή του νομοθέτη του κοινοτικού παραγώγου δικαίου, να διορθώνονται οι σταθμίσεις στις οποίες προέβησαν τα κράτη μέλη κατά την άσκηση των αρμοδιοτήτων που εξακολουθούν να απομένουν σ' αυτά. Λαμβανομένου υπόψη του δεδομένου ότι, όπως προκύπτει από τη Συνθήκη ΕΚ, το κέντρο βάρους των αρμοδιοτήτων αυτών βρίσκεται στα κράτη μέλη, τούτο, ακόμη κι αν οι εν λόγω αρμοδιότητες ενεργοποιούνται από τον κοινοτικό νομοθέτη, είναι ένα ανεπιθύμητο αποτέλεσμα τόσο από απόψεως οικονομίας της Συνθήκης όσο και από απόψεως θεσμικής ισορροπίας.

55. Ως εκ περισσού, επισημαίνονται και τα ακόλουθα. Η ουσιαστική λειτουργικότητα των εν προκειμένω απαγορεύσεων των διακρίσεων απαιτεί συνεχώς από τον νομοθέτη να προβαίνει σε επώδυνες, αν όχι τραγικές, επιλογές κατά τη στάθμιση των αντιμαχομένων συμφερόντων, όπως είναι τα δικαιώματα των εργαζομένων με ειδικές ανάγκες ή των ηλικιωμένων εργαζομένων έναντι της ελαστικής λειτουργίας της αγοράς εργασίας ή της αυξήσεως συμμετοχής των κατηγοριών των πιο ηλικιωμένων ατόμων. Όχι σπάνια, κατά την εφαρμογή αυτών των απαγορεύσεων των διακρίσεων είναι αναγκαίες χρηματοοικονομικές αντισταθμίσεις, το εύλογο των οποίων εξαρτάται από τους διαθέσιμους δημόσιους πόρους ή από το γενικό επίπεδο ευημερίας στα οικεία κράτη μέλη. Σε εθνικό πλαίσιο, οι σταθμίσεις αυτές δεν πραγματοποιούνται στο κενό από

απόψεως κράτους δικαίου. Διενεργούνται συνήθως με γνώμονα επίσης τα κατά το Σύνταγμα εθνικά θεμελιώδη δικαιώματα και τις σχετικές διατάξεις των διεθνών συμβάσεων για τα δικαιώματα του ανθρώπου. Έτσι, υπό το φως αυτών των δεδομένων, το Δικαστήριο, ως κοινοτικός δικαστής, πρέπει να διαθέτει αδιαμφισβήτητο και υπέρτερο έρεισμα αρμοδιότητας, αν θα ήθελε να διορθώσει τις εντός των άκρων ορίων των κατά το εθνικό συνταγματικό δίκαιο και το διεθνές δίκαιο προϋποθέσεων λαμβανόμενες αποφάσεις του εθνικού νομοθέτη, ο οποίος εξάλλου δρα εντός του πλαισίου των αρμοδιοτήτων που του απομένουν.

56. Κατόπιν των προεκτεθέντων επιχειρημάτων, τάσσομαι υπέρ μιας λιγότερο τολμηρής ερμηνείας και εφαρμογής της οδηγίας 2000/78 από αυτές που υιοθέτησε το Δικαστήριο στην υπόθεση Mangold [7]. Έτσι, προτρέχω της απαντήσεως στο δεύτερο ερώτημα του αιτούντος δικαστηρίου.

3. Η έννοια «ειδικές ανάγκες» ως έννοια του κοινοτικού δικαίου

57. Η έννοια «ειδικές ανάγκες [αναπηρία]» είναι μια αόριστη νομική έννοια που επιδέχεται ποικίλες ερμηνείες κατά την ουσιαστική της εφαρμογή. Το γεγονός ότι η έννοια αυτή απαντά στο άρθρο 13 ΕΚ, το οποίο σκοπεί στην απαγόρευση διακρίσεων λόγω αναπηρίας, απαγόρευση που στη συνέχεια υλοποιήθηκε και διαμορφώθηκε με την οδηγία 2000/78, επιβάλλει να δοθεί στην έννοια αυτή το περιεχόμενο όρου κοινοτικού δικαίου.

58. Αυτό δε πολλώ μάλλον, καθόσον η έννοια «ειδικές ανάγκες», ως ιατρικός επιστημονικός όρος, αλλά και κατά την κοινωνική της σημασία, υπόκειται σε σχετικώς ταχεία εξέλιξη. Συναφώς, δεν μπορεί να αποκλεισθεί ότι ορισμένες φυσικές ή ψυχικές μειονεκτικότητες είναι δυνατόν να έχουν σε δεδομένο κοινωνικό πλαίσιο τον χαρακτήρα «ειδικών αναγκών», ενώ αυτό να μη συμβαίνει εντός ενός διαφορετικού πλαισίου.

59. Αφενός, το ευμετάβολο και το ευεπίδεκτο εξωτερικών επιδράσεων της έννοιας «ειδικές ανάγκες» μπορεί να έχουν ως συνέπεια μεγάλες διαφορές κατά την ερμηνεία και εφαρμογή της απαγορεύσεως των διακρίσεων. Αυτό συνηγορεί υπέρ μιας ενιαίας ερμηνείας. Αφετέρου, ο συνδυασμός δυναμικής και ποικιλίας που υφίσταται στην επιστημονική αντίληψη και στην πρόσληψη από την κοινωνία του φαινομένου των ειδικών αναγκών επιβάλλει περίσκεψη κατά την επιδίωξη ομοιομορφίας. Θα επανέλθω σ' αυτό.

60. Κατά τη διάρκεια της ιστορίας των κοινωνιών τους τελευταίους δύο αιώνες, ο κύκλος των προσώπων που θεωρούνται ως άτομα με ειδικές ανάγκες κατέστη αναμφισβητήτως μεγαλύτερος. Αυτό συνδέεται με τη σημαντικότατη βελτίωση της δημόσιας υγείας στις περισσότερο ευημερούσες κοινωνίες. Η βελτίωση αυτή είχε ως συνέπεια ότι εκείνοι που δεν μπορούσαν να αντλήσουν όφελος από αυτή, διότι ήταν άτομα με ειδικές ανάγκες συνεπεία κατά το μάλλον ή ήττον μόνιμων σωματικών ή ψυχικών βλαβών, έγιναν περισσότερο ορατοί.

61. Οι εξελίξεις στις βιοϊατρικές επιστήμες είχαν ως αποτέλεσμα την καλλίτερη κατα-

7 — Παρατεθείσα στην υποσημείωση 2.

νόηση των σωματικών και ψυχικών βλαβών που αποτελούν την αιτία των ειδικών αναγκών. Συνέβαλαν επίσης στη διεύρυνση της έννοιας «ειδικές ανάγκες». Μεγαλύτερη δυνατότητα προσβολής από σοβαρές παθήσεις συνεπεία γενετικού ελαττώματος μπορεί να συνεπάγεται σημαντικούς περιορισμούς για τα εν λόγω άτομα.

62. Το τελευταίο παράδειγμα δείχνει ότι και το κοινωνικό πλαίσιο, εντός του οποίου κινούνται τα άτομα με ειδικές ανάγκες, μπορεί να έχει σημασία για την απάντηση στο ερώτημα αν χαρακτηρίζονται ως τέτοια άτομα. Όσο δεν διαπιστώνεται το γενετικό ελάττωμα, το εν λόγω άτομο δεν θα βρίσκεται αντιμέτωπο με δυσμενή διάκριση. Αυτό, όταν το ελάττωμα γίνει γνωστό, μπορεί αμέσως να μεταβληθεί, διότι εργοδότες, ή ασφαλιστές, δεν επιθυμούν να φέρουν τους αυξημένους κινδύνους από την πρόσληψη, ή την ασφάλιση, αυτού του προσώπου.

63. Ως ένα από τα χαρακτηριστικά, με τα οποία διακρίνονται στην επιστήμη οι ειδικές ανάγκες από τις ασθένειες, αναφέρεται συχνά η μονιμότητα του φυσικού ή ψυχολογικού ελαττώματος. Αυτό, πράγματι, είναι κάτι το χειροπιαστό στις περισσότερες των περιπτώσεων. Εντούτοις, υπάρχουν προοδευτικώς εξελισσόμενες ασθένειες που συνεπάγονται για τους ασθενείς σοβαρές απώλειες λειτουργιών επί μακρότερο χρονικό διάστημα και οι οποίες εμποδίζουν μέχρι τέτοιου σημείου τις λειτουργίες τους, ώστε στον κοινωνικό τους βίο να μη διαφέρουν ουσιωδώς από άτομα με «μονίμως» ειδικές ανάγκες.

64. Οι ανωτέρω σκέψεις με άγουν στο συμπέρασμα ότι η έννοια των ειδικών αναγκών στην οδηγία 2000/78 είναι κοινοτική νομική έννοια που πρέπει να ερμηνεύεται αυτοτελώς και ενιαίως εντός της κοινοτικής έννομης τάξεως, λαμβανομένων οπωσδήποτε υπόψη των συμφραζομένων της διατάξεως και του σκοπού που επιδιώκει η σχετική κανονιστική ρύθμιση [8].

65. Το ότι η έννοια «ειδικές ανάγκες» στην οδηγία αυτή χρήζει ενιαίας κοινοτικής ερμηνείας είναι προφανές για ουσιαστικούς λόγους, έστω και προκειμένου να διασφαλισθεί μια ελάχιστη αναγκαία ενότητα στο προσωπικό και ουσιαστικό πεδίο εφαρμογής της απαγορεύσεως των διακρίσεων. Ο κύκλος των προστατευομένων προσώπων και η οριοθέτηση των λειτουργικών περιορισμών που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη δεν πρέπει να παρουσιάζουν αποκλίσεις. Σε διαφορετική περίπτωση, η επιβαλλόμενη από την απαγόρευση των διακρίσεων προστασία εντός της Κοινότητας θα παρουσίαζε αποκλίσεις.

66. Παρά ταύτα, κατά τη διαμόρφωση μιας ενιαίας ερμηνείας της έννοιας των ειδικών αναγκών πρέπει να ληφθούν υπόψη η ανωτέρω μνημονευθείσα με συντομία δυναμική στην αντίληψη από την κοινωνία του φαινομένου «ειδικές ανάγκες» ως λειτουργικού περιορισμού συνεπεία φυσικής ή ψυχικής μειονεκτικότητας, η εξέλιξη των

8 — Βλ., μεταξύ άλλων, τις αποφάσεις της 18ης Ιανουαρίου 1984, 327/82, EKRO (Συλλογή 1984, σ. 107, σκέψη 11), της 19ης Σεπτεμβρίου 2000, C-287/98, Linster (Συλλογή 2000, σ. I-6917, σκέψη 43), της 9ης Νοεμβρίου 2000, C-357/98, Yiadom (Συλλογή 2000, σ. I-9265, σκέψη 26), της 6ης Φεβρουαρίου 2003, C-245/00, SENA (Συλλογή 2003, σ. I-1251, σκέψη 23), της 27ης Φεβρουαρίου 2003, C-373/00, Adolf Truley (Συλλογή 2003, σ. I-1931, σκέψη 35), και της 27ης Νοεμβρίου 2003, C-497/01, Zita Modes (Συλλογή 2003, σ. I-14393, σκέψη 34).

διαπιστώσεων στον τομέα της ιατρικής και βιοϊατρικής και οι μεγάλες διαφορές από απόψεως εξωτερικών παραγόντων κατά την εκτίμηση μιας μεγάλης ποικιλίας ειδικών αναγκών.

67. Αυτό συνηγορεί υπέρ του ότι δεν χρειάζεται να επιδιώκονται κατά το μάλλον ή ήττον πλήρεις και σταθεροί ορισμοί της έννοιας «ειδικές ανάγκες». Η ερμηνεία του Δικαστηρίου πρέπει να παρέχει στο εθνικό δικαστήριο κριτήρια κοινοτικού δικαίου και στοιχεία αναφοράς με τη βοήθεια των οποίων μπορεί να εξεύρει λύση για το νομικό ζήτημα που τίθεται ενώπιόν του [9].

68. Κατ' αυτόν τον τρόπο, μπορεί να εξασφαλισθεί μια συγκλίνουσα ερμηνεία και εφαρμογή εντός της Κοινότητας της έννοιας «ειδικές ανάγκες», χωρίς να θιγεί ο ανοικτός χαρακτήρας αυτής της έννοιας. Υπ' αυτό το πρίσμα, συμμερίζομαι τις απόψεις που διατύπωσε εν προκειμένω η Ολλανδική Κυβέρνηση [10].

4. Ειδικές ανάγκες, δυσμενής διάκριση και αντιστάθμιση

69. Με την πάροδο του χρόνου, ο νομοθέτης των ευρωπαϊκών κοινωνικών κρατών δικαίου μερίμνησε με τρεις τρόπους για την προστασία ατόμων με ειδικές ανάγκες.

70. Αμέσως με τη δημιουργία νομοθεσίας περί κοινωνικής ασφαλίσεως, ελήφθησαν ιδιαίτερα μέτρα πρόνοιας για άτομα τα οποία δεν μπορούσαν πλέον να συμμετέχουν στο εργατικό δυναμικό, διότι κατέστησαν μονίμως ανάπηρα συνεπεία εργατικού ατυχήματος. Αργότερα, προβλέφθηκε διασφάλιση διαβιώσεως μέσω κοινωνικών παροχών για πρόσωπα που δεν μπορούσαν να εξασφαλίσουν τη συντήρησή τους λόγω του ότι κατέστησαν άτομα με ειδικές ανάγκες.

71. Η σκέψη ότι οι ειδικές ανάγκες δεν επιτρέπεται να αποτελούν λόγο αδικαιολόγητης διακρίσεως στην αγορά εργασίας ή αλλού στον κοινωνικό βίο εδραιώθηκε προοδευτικά μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Η κατάληξη ήταν μια εστιαζόμενη στις διακρίσεις λόγω ειδικών αναγκών εξειδίκευση της αρχής της ισότητας. Η εξειδίκευση αυτή εκφράζεται στο κοινοτικό δίκαιο με το άρθρο 13 ΕΚ και με την οδηγία 2000/78.

72. Η εξέλιξη των ιατρικών διαπιστώσεων, σε συνδυασμό με τις αυξανόμενες τεχνολογικές δυνατότητες, είχε ως συνέπεια ότι σε ολοένα αυξανόμενο αριθμό περιπτώσεων, όπου προηγουμένως η ιδιαίτερη μεταχείριση στην αγορά εργασίας ή αλλού στον κοινωνικό βίο ατόμων με ειδικές ανάγκες ήταν δικαιολογημένη, διότι δεν πληρούσαν —πλέον— τις προϋποθέσεις που ίσχυαν για την άσκηση ενός επαγγέλματος ή μιας άλλης δραστηριότητας, κατέστη δυνατό να ανευρεθεί αντιστάθμιση για τη μειονεκτικό-

9 — Αυτό, εξάλλου, βρίσκεται σε αντιστοιχία προς την πάγια νομολογία του Δικαστηρίου για τη φύση της συνεργασίας του κοινοτικού δικαστή με τον εθνικό δικαστή. Βλ., συναφώς, την ήδη από τις 4 Φεβρουαρίου 1964 απόφαση 20/64, Albatros (Συλλογή τόμος 1965-1968, σ. 27).

10 — Ο εκπρόσωπος της Ολλανδικής Κυβερνήσεως επισήμανε ιδίως ότι πρόκειται για έννοια ανοικτού χαρακτήρα, ο ορισμός της οποίας ούτε αναγκαίος ούτε επιθυμητός είναι. Κατά την άποψή της εν λόγω κυβερνήσεως, το τι είναι ειδικές ανάγκες κρίνεται τελικώς από τις ιδιομορφίες της συγκεκριμένης περιπτώσεως (σημείο 23 των γραπτών παρατηρήσεων).

τητα και/ή τα απορρέοντα από αυτή κωλύματα, ώστε να μπορούν —και πάλι— τα άτομα αυτά να συνεχίσουν πλήρως ή εν μέρει τις εργασίες ή τις δραστηριότητές τους.

73. Το γεγονός ότι είναι διαθέσιμες όλο και περισσότερες εύλογες δυνατότητες αντισταθμίσεως για περιπτώσεις ειδικών αναγκών, ή περιορισμού των συνεπειών τους, έχει ως συνέπεια ότι συρρικνώνεται το πεδίο αποδεκτών δικαιολογήσεων των διαφορών μεταχειρίσεως λόγω ειδικών αναγκών. Αυτή η πραγματοποιηθείσα θετική αντιστροφή της κατ' αρχήν αρνητικής, από απόψεως υποχρεώσεων του εργοδότη, όψεως της απαγορεύσεως των διακρίσεων απαντά στο άρθρο 5 της οδηγίας 2000/78 [11].

74. Υπό το φως αυτών των τεσσάρων προκαταρκτικών παρατηρήσεων, θα προσπαθήσω κατωτέρω να ανεύρω μια απάντηση στα υποβληθέντα προδικαστικά ερωτήματα.

Γ — *Το πρώτο προδικαστικό ερώτημα*

75. Η απάντηση στο πρώτο προκαταρκτικό ερώτημα μπορεί να συναχθεί άνετα από τις ως άνω τρίτη και τέταρτη προκαταρκτικές παρατηρήσεις.

11 — Με τη διάταξη αυτή αναπτύσσεται το περιεχόμενο του σημείου 26 του Κοινοτικού Χάρτη των θεμελιωδών κοινωνικών δικαιωμάτων των εργαζομένων, παρατεθέντος στο σημείο 9 αυτών των προτάσεων.

76. Άτομα με ειδικές ανάγκες είναι πρόσωπα με σοβαρούς λειτουργικούς περιορισμούς (ειδικές ανάγκες) που οφείλονται σε σωματικές, πνευματικές ή ψυχικές βλάβες.

77. Από αυτό συνάγεται διττώς ότι:

— πρέπει να πρόκειται για εμπόδια που οφείλονται σε προβλήματα υγείας ή σε φυσική δυσπλασία του οικείου προσώπου και έχουν είτε μακροχρόνιο είτε μόνιμο χαρακτήρα,

— το πρόβλημα υγείας ως αιτία του λειτουργικού περιορισμού πρέπει κατ' αρχήν να διακρίνεται από αυτόν τον περιορισμό.

78. Επομένως, μια ασθένεια, ως ενδεχομένως αιτία μελλοντικών ειδικών αναγκών, δεν μπορεί κατ' αρχήν να εξομοιωθεί με περίπτωση ειδικών αναγκών. Συνεπώς, δεν παρέχει κανένα στοιχείο που να τη συνδέει με την απαγόρευση των διακρίσεων, κατά την έννοια του άρθρου 13 ΕΚ, σε συνδυασμό με την οδηγία 2000/78.

79. Αυτό επιδέχεται εξαίρεση μόνον αν κατά τη διάρκεια της ασθένειας εμφανισθούν μακροχρόνιοι ή μόνιμοι λειτουργικοί περιορισμοί, οι οποίοι, ανεξαρτήτως και της προϊούσας ασθένειας, μπορούν να χαρακτηρισθούν ως περίπτωση ειδικών αναγκών.

80. Επομένως, απόλυση λόγω ασθενείας μπορεί να συνιστά απαγορευόμενη από την οδηγία 2000/78 δυσμενή διάκριση λόγω ειδικών αναγκών, μόνον όταν ο ενδιαφερόμενος μπορεί να προβάλει πειστικά ότι όχι η ασθένεια, αλλά τα μακροχρονίως ή μονίμως απορρέοντα από αυτή εμπόδια αποτελούν τον πραγματικό λόγο της απολύσεως.

81. Χάριν πληρότητας προσθέτω ότι η απόλυση για την οποία πρόκειται μπορεί εντούτοις να είναι δικαιολογημένη, όταν οι εν προκειμένω λειτουργικοί περιορισμοί —η περίπτωση ειδικών αναγκών— καθιστούν αδύνατη ή περιορίζουν σοβαρά την άσκηση του οικείου επαγγέλματος ή των οικείων εργασιών [12].

82. Πάντως, η δικαιολογία αυτή επιτρέπεται μόνον αν ο εργοδότης δεν διαθέτει εύλογα μέσα που να περιορίζουν ή να αντισταθμίζουν τις εν προκειμένω αδυναμίες λόγω ειδικών αναγκών, ώστε το άτομο με ειδικές ανάγκες να μπορεί να εξακολουθεί να ασκεί το επάγγελμα ή τις εργασίες του [13].

12 — Βλ. το άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας 2000/78.

13 — Βλ. το άρθρο 5 της οδηγίας 2000/78.

83. Ο απαιτούμενος εύλογος χαρακτήρας συγκαθορίζεται ουσιαστικώς από τη δαπάνη που συνδέεται με τα οικεία μέσα, την αναλογικότητα αυτής της δαπάνης, καθόσον δεν καλύπτεται από τις δημόσιες αρχές, και τη μέσω αυτής της δαπάνης μείωση ή αντιστάθμιση των ειδικών αναγκών, καθώς και από τη δυνατότητα προσβάσεως του ατόμου με ειδικές ανάγκες σε άλλα επαγγέλματα ή εργασίες, όπου οι ειδικές του ανάγκες ουδόλως ή σε σημαντικά μικρότερο βαθμό αποτελούν εμπόδιο.

Δ — *Το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα*

84. Από τη δεύτερη ως άνω προκαταρκτική παρατήρηση συνάγεται η απάντηση στο δεύτερο προδικαστικό ερώτημα:

— ούτε το ιστορικό γενέσεως ούτε το κείμενο του άρθρου 13 ΕΚ και της οδηγίας 2000/78 επιτρέπουν να υπαχθεί σ' αυτές τις ρυθμίσεις η ασθένεια ως αυτοτελές αντικείμενο απαγορεύσεως των διακρίσεων,

— πολλώ δε μάλλον μια τέτοια απαγόρευση των διακρίσεων δεν μπορεί να λάβει τη μορφή εξειδικεύσεως της γενικής αρχής της ισότητας.

V — Πρόταση

85. Κατόπιν των ανωτέρω, προτείνω στο Δικαστήριο να απαντήσει στα υποβληθέντα σ' αυτό από το Juzgado de lo Social n° 33 de Madrid (Ισπανία) προδικαστικά ερωτήματα ως ακολούθως:

«1) Μια ασθένεια, ως ενδεχομένως αιτία μελλοντικών ειδικών αναγκών, δεν μπορεί κατ' αρχήν να εξομοιωθεί με περίπτωση ειδικών αναγκών. Επομένως, δεν παρέχει κανένα στοιχείο που να τη συνδέει με την απαγόρευση των διακρίσεων, κατά την έννοια του άρθρου 13 ΕΚ, σε συνδυασμό με την οδηγία 2000/78/ΕΚ του Συμβουλίου, της 27ης Νοεμβρίου 2000, για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία. Αυτό επιδέχεται εξαίρεση μόνον αν κατά τη διάρκεια της ασθένειας εμφανισθούν μακροχρόνιοι ή μόνιμοι λειτουργικοί περιορισμοί, οι οποίοι μπορούν να χαρακτηρισθούν ως περίπτωση ειδικών αναγκών. Θα εναπόκειται τότε στον ενδιαφερόμενο, που επικαλείται την απαγόρευση δυσμενών διακρίσεων λόγω ειδικών αναγκών, να προβάλει πειστικά ότι όχι η ασθένεια, αλλά τα μακροχρονίως ή μονίμως απορρέοντα από αυτή εμπόδια αποτελούν τον πραγματικό λόγο της απολύσεως.

2) Ούτε το ιστορικό γενέσεως ούτε το κείμενο του άρθρου 13 ΕΚ και της οδηγίας 2000/78 επιτρέπουν να υπαχθεί στους απαγορευόμενους από αυτές τις ρυθμίσεις λόγους διακρίσεων η ασθένεια ως αυτοτελής λόγος απαγορεύσεως των διακρίσεων. Πολλώ δε μάλλον μια τέτοια απαγόρευση των διακρίσεων δεν επιτρέπεται να λάβει τη μορφή εξειδικεύσεως της γενικής αρχής της ισότητας.»